

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MAARİF NAZIRLARI*

Mehmet Salih Erkek**

Özet

Osmanlı modernleşme hareketinin önemli dönüm noktalarından birisi olan II. Meşrutiyet'in ilanı ile siyasi, iktisadi ve sosyal anlamda geleneksel yapının dışında bir takım yenilikler yapılmaya başlanılmıştır. İnkılabı gerçekleştiren kadronun yapılacak olan yenilikleri halka ulaştırma ve kalıcı kılma yolunda kullanabilecekleri en önemli araç hiç şüphesiz ki eğitimdi. Bu durumun bilincinde olan iktidar güçleri eğitimi ülkenin öncelikli sorunu olarak görmüşler, kurumları, işleyişi ve organizasyonlarıyla bu alan üzerinde topyekûn bir çalışma başlatmışlardır. Elbette ki bu çalışmaların en önemli noktası tüm bu faaliyetleri yürütecek, daha açık bir ifadeyle maarif işlerini birinci elden yönetecek olan nazırların seçilmesiydi. Bu çalışma II. Meşrutiyet'in ilan edildiği tarihten I. Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar uzanan süreçte görev yapmış olan Maarif Nazırlarını ve onların faaliyetlerini konu edinmektedir. Anılan zaman diliminde asaleten ve vekâleten 11 Maarif Nazırı görev yapmıştır. Bu on bir nazırdan üç tanesinin farklı zaman dilimlerinde iki kez nazırlık koltuğuna oturmuş olmaları ve çok kısa süreli görev yapmaları dönemin ne derecede istikrarsız bir zaman dilimi olduğunun da kanıtıdır. Maarif teşkilatının zirvesinde bulunan bu kişilerin eğitim görüşlerinin doğrudan devletin maarif politikalarını da etkilediği düşünüldüğünde II. Meşrutiyet döneminde Nazırlık yapmış olan bu isimlerin etkileri araştırılmaya değer bir konudur.

Anahtar Kelimeler: *II. Meşrutiyet, Maarif Nazırları, Eğitim, İttihat ve Terakki, Osmanlıda Modernleşme*

Abstract

Ministers of Education of the Second Constitutionalism Period

With the announcement of the Constitutionalism II., which is one of the important milestones of the Ottoman modernization movement, there have been several improvements in terms of political, economical and social contexts, except from the traditional structure. Education was inauspiciously the most important tool for the team that has done the revolution to bring these improvements to the public and make them stable. The political power that knows this situation has considered the education as the main problem of the country and they have started a total work with its institutions, mechanisms, and organizations. The most important point of these attempts was, of course, the choosing of the ministers who would carry out all these education activities with a certain power. This study is about the education ministers who have worked during the period from the announcement of the Constitutionalism II to the end of the World War

* Bu makale 27 Haziran-1 Temmuz 2012 tarihleri arasında Girit/Yunanistan'da düzenlenen CIEPO 20 Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak. salih.erkek@usak.edu.tr

I, and their activities. 11 education ministers have worked as principal or representative during this period. Three of them have worked as a minister in different periods for a very short time, and this proves how the period was unstable. The effects of these people in the Constitutionalism period is worth analyzing when we think that the education views of these people who are at the top position of the education institutions affect the education policies of the government.

Key Words: *Second Constitutional, Ministers of Education, Education, Union and Progress Party, Modernization of Ottoman*

Giriş

1908 Jöntürk İnkılâbı imparatorluk içerisinde büyük bir heyecan oluşturmuştu. Müslim ve gayrimüslim tebaa yeni dönemden kısa vadede yaşamlarını değiştirecek hamleler beklemekteydi. İnkılâbı gerçekleştiren kadro önceliği ne pahasına olursa olsun anayasal sisteme yeniden geçmeye vermiş, sonrası için ise pek bir şey düşünmemişti. Deyim yerindeyse hareketin başarıya ulaşması ile iktidara “hazırlıksız yakalanmışlardı”. Meclis-i Mebusan seçimleri sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidar üzerinde çok da fazla etkili olamamış, ancak 31 Mart Vakasından sonra biraz daha etkisini arttırmıştı.

Meşrutiyet’in ikinci kez ilanından sonra bu hareketi başlatanların önünde çok ciddi bir takım problemler duruyordu. Bu problemlerden bir tanesi –ve belki de en önemlisi- Cemiyet’in toplumsal bir destekten yoksun olmasıydı. Daha açık bir ifade ile Cemiyet askeri/bürokratik bir yapılanma olduğundan İnkılâbı daim kılacak halk desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Kendilerini destekleyecek, anayasal sistemi benimseyen bir toplum yaratma arzusu cemiyetin öncelikli hedefleri arasındaydı. Çünkü İnkılâp yapılmasına yapılmıştı ama onu devamlı kılacak güce; sivil desteğe ihtiyaçları vardı. Bu dönüşümü/değişimi gerçekleştirebilecek en güçlü enstrüman hiç kuşkusuz ki eğitimdi. Bu amaçlarında eğitimin ne denli önemli olduğunun farkına varan çekirdek kadro teşkilat yapısından, müfredatlara, binalardan ders materyallerine kadar pek çok alanda düzenlemelere girişmişlerdir. İyi niyetli fakat programsız ve kadrosuz girişilen bu proje önce Balkan Savaşları ardından da Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte başarıya ulaşamamıştır. Bu çalışmada genel hatlarıyla maarif teşkilatının en üst noktasında bulunan Maarif Nazırlarının icraatlarına bakılacak ve değerlendirmelerde bulunulacaktır

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

II. Meşrutiyet dönemi, maarif teşkilatının en üst yöneticisi olan Maarif Nazırları açısından çok da iç açıcı olmamıştır. Bu dönemde başa geçen nazırlar çok kısa süreli görevlerde bulunmuşlardır. Bu kısa süre içerisinde çok fazla icraat yapamayan nazırlar, genel olarak seleflerinin yaptıkları işleri eleştirmişler ve bu yapılanları değiştirmeye çalışmışlar, fakat bunda da başarılı

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

olamamışlardır. Bu durumu İkdam Gazetesinin sütunlarında “Şu mülkün maarif hususunda acaba bir talihsizliği mi var? Maarif işini bir türlü yoluna koyamıyoruz. O nezarete gelenler hiçbir şey yapmadan birer birer çekilip gidiyorlar. Bu gidişle zannederiz ki Avrupa’ya bir Maarif Nazırı sipariş etmeye mecbur olacağız” şeklinde yer alarak alay konusu yapılmıştır¹.

II. Meşrutiyet döneminde görev yapan Maarif Nazırlarının asalet ve vekalet durumlarına göre sırası ve görev yaptıkları tarihler şöyledir²:

İbrahim Hakkı Paşa	28 Temmuz 1908-22 Eylül 1908
Recaizâde Mahmud Ekrem Bey	23 Eylül 1908-28 Kasım 1908
İbrahim Hakkı Bey (2. Defa)	28 Kasım 1908-16 Aralık 1908
Abdurrahman Şeref Bey (Vekâleten)	16 Aralık 1908-5 Şubat 1909
Yusuf Ziya Paşa	6 Şubat 1909-13 Şubat 1909
Abdurrahman Şeref Bey	15 Şubat 1909-4 Mayıs 1909
Mustafa Nâil Bey	5 Mayıs 1909-9 Ocak 1910
Emrullah Efendi	10 Ocak 1910-18 Şubat 1911
Mehmed Cavid Bey (Vekâleten)	18 Şubat 1911-1 Mart 1911
Babanzâde İsmail Hakkı Bey	2 Mart 1911-11 Mayıs 1911
Abdurrahman Şeref Bey (2. Defa)	11 Mayıs 1911-1 Ocak 1912
Emrullah Efendi (2. Defa)	1 Ocak 1912-21 Temmuz 1912
Gelenbevizâde Said Bey	22 Temmuz 1912-29 Ekim 1912
Mehmed Şerif Paşa	30 Ekim 1912-23 Ocak 1913
Şükrü Bey	24 Ocak 1913-9 Temmuz 1917

Genel olarak II. Meşrutiyet dönemi Meşrutiyet’in tekrar ilan edildiği 23 Temmuz 1908 ile Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı 30 Ekim 1918 yıllarının arasını kapsamaktadır. İmparatorluğun I. Dünya Savaşından yenik ayrılmasından sonra kurulan hükümetler ve bu hükümetlerde görev yapan Maarif Nazırları konumuz dışında tutulmuştur.

İbrahim Hakkı Paşa

II. Meşrutiyetin ilk Maarif Nazırı olan Hakkı Paşa’nın ilk nazırlığı 22 Temmuz 1908’den 22 Eylül 1908’e kadar sürmüştür. İkinci nazırlığı ise 28 Kasım 1908’den 16 Aralık 1908’e kadar devam etmiştir. Kısa süren Maarif Nazırlığı döneminde Dâhiliye Nazırlığını da vekâleten yürüten Hakkı Paşa,

¹ “Maarif Nezareti”, *İkdam*, 9 Şubat 1909.

² Yazıcı 1973, s.93-97.

eğitim işleriyle çok fazla ilgilenememiř³, Dâhiliye Nezaretinde yapmış olduğu bazı atamalar yüzünden muhalif gazetelerin tepkisini çekmiştir. Hakkı Paşa bu görevden ayrılarak Roma Sefaretine atanmıştır. Basında, Hakkı Paşa'nın yerine, Ahmet Rıza Bey'in Maarif Nezaretine atanacağı haberleri yer almasına rađmen⁴, yine o sıralarda Defter-i Hakânî Nazırı olan Abdurrahman şeref Bey'in bu göreve atanacağı, ondan boşalan koltuğa ise Nazır-ı Sabık Ziya Paşa'nın tayin edileceğinden bahsedilmekteydi⁵.

Recaizâde Ekrem Bey

1847'de İstanbul'da doğan Recaizâde Ekrem Bey Galatasaray Sultânîsi ve Mekteb-i Mülkiye'de muallimlik yapmış, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kısa süreli Evkâf ve Maarif Nazırlıkları görevlerinde bulunmuştur. Bakanlığı çok kısa süreli olduğu ve meşrutiyetin ilk zamanlarına rastladığı için çok faydalı işler yapamamıştır. Her ne kadar kısa süreli görev yapsa da Ekrem Bey Maarif Nezareti bünyesinde kabul görmüş bir nazırdır. Ekrem Bey'e Nezarete bir uğurlama töreni de yapılmıştır. Bu tören sırasında konuşan Mektubî Kalemi Müdürü Mustafa Reşid Bey Ekrem Bey hakkında; "Efendiler, şimdi edib-i âzam ve stâd-ı muhterem Maarif Nezaretinden infikak ediyor. Fakat kendileri daima maarifimizin nazır-ı âlisidir" diyerek bu saygıyı ifade etmiştir. Yeni nazır Hakkı Bey ise daire-i nezarete gelerek nazır-ı sabık Ekrem Efendi ile yarım saat görüşmüş ve görevi tekrar devralmıřtır⁶.

Abdurrahman şeref Bey

Hakkı Paşa'nın ikinci Maarif Nazırlığından sonra 16 Aralık 1908'de Abdurrahman şeref Bey vekâleten Maarif Nazırını olmuřtur⁷. şeref Bey daha

³ Paşa sadaretinde maarif nezaretine tayin olunan Hakkı Bey'e Kamil Paşa'nın teşkil ettiği kabinede dâhiliye nezareti vekilliği tevdi' edilmişti. Aradan pek az bir müddet geçtikten sonra Hakkı Bey asaleten dâhiliye nezaretine tayin olundu fakat maarıftan kat-ı alaka edememiş idi, mukaddema dâhiliyede vekil, maarıfte asil olan bu zat bu defa dâhiliyede asil, maarıfte vekil oldu. şu icraatın bittabi hiçbir tesir ve faidesi olmadı. Ekrem Bey'in ancak iki ay devam eden nezaretini müteakib Hakkı Bey asaleten maarif nezaretine getirildi fakat sekiz on gün devam eden nezaretinde bittabi bir işe teşebbüs edemedi. "Maarif Nezareti", *İkdam*, 9 şubat 1909.

⁴ "Hakkı Bey", *İkdam*, 9 Aralık 1908.

⁵ "Hakkı Bey", *İkdam*, 14 Aralık 1908.

⁶ *İkdam*, 2 Aralık 1908.

⁷ Abdurrahman şeref Bey'in vekâleten göreve atanması basın tarafından maarif işlerinin ciddiye alınmaması olarak yorumlanmıştır. *İkdam*'a göre işlerin düzeleceğine inanmayan yeni nazır slahtan ümidini dahi keşişmiştir. Zaten görevinden istifa eden Abdurrahman şeref Bey, önüne gelen evrakları imzalamamakta ve maarif işleriyle uğraşmamaktaydı. Gazete nazırlık koltuğunun boş durmasını şöyle eleştirmektedir: "Perşembe gününden beri maarif nezareti boş olduğu halde elan hiçbir Şey yapıldığı yok. Bir nezaretin böyle günlerce boş bırakılması

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

önce Mekteb-i Sultânî ve Darülmualliminde öğretmenlikler yapmış ve Mekteb-i Mülkiye müdürü olmuştur. II. Meşrutiyetten sonra Defter-i Hakânî Nazırlığı ve Meclis-i Ayan üyeliği yapmıştır. Kâmil Paşa Hükümeti (4 Ağustos 1908-13 Şubat 1909) içerisinde Defter-i Hakânî Nazırlığı yapmış, hemen akabinde çok kısa süreli olarak vekâleten Maarif Nazırlığı görevine getirilmiştir. Asaletinin bir türlü tasdik olmaması üzerine Ali Fuat (Türk geldi) Bey'e müracaat ederek maarif işlerini bir dereceye kadar yoluna koyduğunu ve Sadrazam kendisinden memnun ise asaletini icra buyurmasını, memnun değil ise yerine asaleten birinin atanmasını talep etmiştir. Olaydan haberdar olan Sadrazam'ın "Biz onu iş görsün diye Maarife getirdik. Bir müddet tecrübe ederiz, muvaffak olursa asaletini icra ederiz" cevabı üzerine görevinden istifa etmiştir⁸. Yeni kurulan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinde (14 Şubat 1909-13 Nisan 1909) asaleten Maarif Nazırlığına atanmış, Ahmet Tevfik Paşa Hükümetinde ise bu görevini asaleten devam ettirmiştir (5 Mayıs 1909). İbrahim Hakkı Paşa'nın kurduğu (14 Ocak 1910-4 Ekim 1911) ve Sait Paşa'nın kurduğu (7 Ekim 1911-30 Aralık 1911) Hükümetlerinde de asaleten Maarif Nazırlığı yapmıştır.

Şeref Bey'in nazır olarak atanması basın tarafından genel olarak olumlu karşılanmıştır⁹. Şeref Bey'in Maarif Nazırlığındaki ilk işi mektep müdürlerini nezarete çağırarak ve mekteplerde yapılacak tensikat hakkında görüşmeler yapmak olmuştur¹⁰. Asaleten görev yaptığı dönemde bakanlık bütçesinde tasarrufa gidilmesi yolunda çalışmalarında bulunmuş ve bu amaçla merkezde bulunan müfettişlikleri lağvederek seyyar müfettişlikler kurdurmuştur. Bakan, tensikâta ilköğretimden başlanılacağını, çünkü tahsil ve terbiyenin esasının ilköğretim olduğunu, öğretmenler için ise maaşlarda ve çalışma şartlarında iyileştirmeler yapacağını belirtiyordu. Şeref Bey, Mekâtib-i Umûmiye programını ıslah ve tadil için de bir komisyon oluşturmuştur¹¹. Bunların yanında bakan tüm bu çalışmalarını kapsayacak umumî bir "Eğitim Kanunu" çıkarmak

---

usulden değildir. Bir nezaret boş kalınca nazırlardan birinin onu vekâleten deruhte etmesi usul-i meşrutiyet iktizasındandır. Fakat vekâletle de iş görülmez. Her nazırın işi zaten başından aşmış, erbab-ı mesalîh müracaat ediyorlar. Aklam-ı nezaretçe kendilerine cevap verilemiyor. Meclis mukarraratına mucibince denemediği için kararlar yüz üstü kalıyor imiş. Taşraya gidecek memurlar muallimler memuriyetlerini mutazammın-ı muharreratı alamadıkları için buralarda gezinip duruyorlar, gidecekleri yerlerdeki vazifeler tabii muattal kalıyor, mektep müdürleri her gün zuhur eden işlerden dolayı kime müracaat etmek lazım geleceğini tayin edemiyorlarmış. Şu zamanda dört gün bizim için dört sene kadar mühimdir. Boş geçirilecek vaktimiz yok. Artık asaleten bir nazır tayin olunmalı, bu tezebzübe son verilmelidir."

⁸ Demiryürek 2003, s.30-31.

⁹ "Maarif Nezareti", *İkdam*, 24 Aralık 1908. Gazete Şeref Bey'i maarifte gerekli ıslahatları yapabilecek ve teşkilâtı tanzim edebilecek bir nazır olarak tanıtıyordu.

¹⁰ "Maarif Nazır Vekili", *İkdam*, 20 Aralık 1908. "Maarif Nezaretinde", *Tanin*, 21 Aralık 1908.

¹¹ "Mekâtib-i Umûmiye Programı", *Tanin*, 13 Teşrinisani 1911.

arzusunda idi ancak bakanlığının kısa sürmesi nedeniyle bunları gerçekleştirilememiştir.

Yusuf Ziya Paşa

II. Meşrutiyet döneminin en kısa süreli Maarif Nazırlığı yapan kişisidir. 5-13 Şubat 1909 tarihleri arasında nazırlık yapmıştır. Bu dönemde Roma Sefiri olan Paşa, II. Meşrutiyet dönemi kabinelerinde Dâhiliye ve Maliye nazırlıkları yapmıştır. 13 Ocak-4 Mart 1919 tarihleri arasında tekrar Maarif Nazırlığı görevinde bulunmuştur.

Mustafa Nâil Bey

Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinin Maarif Nazırı olarak 5 Mayıs 1909'da koltuğa oturan Nâil Efendi ilk icraat olarak İstanbul Darülmualimin müdürlüğüne eski öğrencilerinden Sâti Bey'i getirmiştir. Ona geniş yetkiler vererek yaptığı reformları desteklemiştir. 1909 yılının ortaların maarif işlerini düzene sokmak, mekteplerde ıslahat yapmak, eğitim bütçesini verimli kullanmak için uzman kişilerden oluşan komisyonlar kurularak çalışmalar yapmış, okulların müfredat programlarını yenilemiştir. Bu komisyonun üyeleri; Evkâf-ı Hümayun Nezareti Masarifat Müdürü Cemil, Maarif Muhasebe Müdürü Hamid, Mekâtib-i İbtidaiye İdaresi Başkâtibi Bedrettin ve Defter-i Hakânî Nezareti Senedât Müdür Muavin-i Evveli Sıtkı Efendilerdir¹².

Nâil Bey'in Nazırlığı döneminde azınlık okulları meselesi iyice alevlenmiştir. Nâil Bey bu konuda "Osmanischer Lloyd" gazetesine verdiği demeçte Patrikhane'nin gösterdiği telaşın nedenini anlayamadıklarını, hükümetin kendilerine verilen imtiyazata kesinlikle dokunmayacağını ifade ederek şöyle diyordu: "Yeni kanun bütüin Osmanlı çocuklarının nesak-ı vâhid altında terbiye görmelerini temin etmektedir. Tabire dikkat buyurunuz. Tedris değil terbiye. Zira hükümetin maksadı hükümete Osmanlı yetiştirmektir¹³." Yine azınlık gazetelerinin yeni programlarla bu unsurların Türkleştirilmek istendiğine dair yaptıkları propagandaya da tepki gösteren Nâil Bey, "Fakat tedris-i tali hakkında ki kanun her halde zannolunduğu kadar müşkülata maruz kalmayacaktır. Biz bir defa anâsır-ı muhtelifeyi terbiye-i milliye hakkında ki nokta-yı nazarımızı kabule icbar niyetinde değiliz. Ancak bunlar menfaatleri iktizasî kanun-ı mezkûrede müttahiz tedabire teb'id edeceklerdir. Esasen lisan-ı Osmaniyyeye vukuf kendi menfaatlerine muvaffaktır. Şurada tekrar edeyim ki bize bazı gazezkâranın iddiaları vech üzere, anâsır-ı gayri müslimeyi Türkleştirmek fikri katiyen mevcut değildir. Bizim maksadımız terbiye-i tevhid

¹² "Komisyon", *Sabah*, 24 Haziran 1909.

¹³ "Tedrisat Meselesi", *Tasvir-i Efkâr*, 17 Haziran 1909.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

yani terbiye-i milliyeyi takviyeden ibarettir” diyerek hükümetin asıl niyetini ifade etmiştir¹⁴.

Maarif Nazırı Nail Bey, Süleyman Nazif ile yaptığı bir mülakatta genel olarak şu noktalara temas ediyordu: “Yapılacak şeyler pek çoktur. İstitaat-ı umumiyemize göre ehem-i mühimeyi takdim suretiyle iş görmeye mecburuz. Evvela payitaht ve vilayatta yapılacak mekâtib ile kütüphane, müze ve saireyi her yerin icap ve ihtiyacına göre tesis etmeye mecburuz.

Maarifin geçen seneki tahsisat-ı umumiyesi kırk milyon kuruş idi. Bu sene elli dokuz milyondur. Sinin-i sabıkaya kadar nezarete birçok fazla memurlar fuzuli maaş alırlardı. Bu sene masarif-i merkeziyeden kırk bin lira tasarruf ettik. Payitaht ve vilayatta mevcut mekâtib-i ibtidaiye dokuz bin altı yüz kusur baktır. Hâlbuki kırk bin ibtidai mektebine ihtiyacımız vardır. Bu ihtiyacı imkân ve vesait nispetinde birer birer istifa etmeye çalışacağız.

Telif-i anâsırın ibtidaiye sayesinde mümkün olacağı malumdur. Her karyede ibtidai mektep açacağız. Beş nefer şakirdanı bulunan her cemaatin ayrı bir lisan muallimi olacak ve Cuma günleri gayrimüslimler ve Pazar günleri Müslümanlar ulum-ı diniyelerini öğreneceklerdir.

Meşrutaları münders-i evkâf hakkında yirmi beş sene mukaddem bir kanun yapılmıştı. Evkâfin asla münders olmayan bir şeyi vardır ki o da mütevellî veya başka nam ve sebeplerle hâsılat-ı umumiyesini bel’ eden tufeylileridir. Bu hususta iktiza eden tedabir ve teşebbüsât ifa ediliyor.

Darülmualiminleri ikmal etmeye çalışıyoruz. Şimdiye kadar bu müessesata yalnız talebe-i Müslime kabul olunurdu. Badema kapıları her cemaatin evladına açıktır. Dersaadet Darülmualiminine şimdiden dört müdâvim gayrimüslim kayd olundu. Her yerde darülmualimini leylî yapmak istiyoruz¹⁵.”

Nâil Bey, maarif yoluyla tüm anâsırı bir çatı altında toplama fikrini güdüyordu. Bu nedenle yaklaşık kırk bin ilkokula ihtiyaç olduğunu ve Osmanlılığın ancak bu okullar vasıtasıyla vücuda getirilebileceğini ifade ediyordu. Bu amaca binaen ilk defa Nâil Bey’in nazırlığı döneminde darülmualiminlere gayrimüslim öğrenciler alınmaya başlanılmıştır¹⁶.

Nâil Bey 28 Aralık 1909’da kabinenin düşmesine kadar bakanlık görevini yürütmüştür. Yaptığı çalışmalarla bu dönem eğitiminin temellerini atmıştır. Kendisinden sonra göreve gelen Emrullah Efendinin uyguladığı eğitim politikalarının alt yapısı Nâil Bey’in nazırlığı döneminde atılmıştır.

¹⁴ “Maarif Nazırının Beyanâtı”, *Sabah*, 18 Haziran 1909.

¹⁵ Süleyman Nazif, “Tahsil-i İbtidai”, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Temmuz 1909.

¹⁶ Ergün 1994, s.177.

Emrullah Efendi

II. Meşrutiyet döneminin eğitim alanında en önemli simalarından birisi hiç şüphesiz ki Emrullah Efendi'dir. Hem eğitim alanında almış olduğu aktif görevler, hem de öne sürmüş olduğu görüşlerle döneminde ve öldükten sonra büyük etkiler oluşturmuştur. 1858 yılında Lüleburgaz'da dünyaya gelen Emrullah Efendi, Mekteb-i Mülkiye'den mezun olmuş, Yanya ve Selanik Maarif Müdürlükleri'nde bulunmuştur. Buralardaki görevlerinden sonra Halep Maarif müdürlüğüne ve idadi öğretmenliğine, oradan da Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğüne atanmıştır. Bu görevi sırasında Avrupa'ya kaçan Emrullah Efendi, padişah tarafından affedilerek yurda dönmüş ve Meclis-i Maarif üyeliği ile Mekteb-i Sultânî müdürlüklerinde bulunmuştur. 16 Aralık 1908'de Kırklareli mebusu olarak meclise giren Emrullah Efendi 12 Ocak 1910'da Maarif Nazırı olmuştur. Hakkında yapılan eleştiriler neticesinde yaklaşık bir yıl sonra görevinden istifa etmiş ancak 15 Aralık 1911'de ikinci kez bu göreve getirilmiştir. 1914 yılında İstanbul Yeşilköy'de vefat etmiştir.

Emrullah Efendi hiç şüphe yok ki II. Meşrutiyet Döneminde Maarif Nazırlığı yapmış zevat içerisinde en etkili olanıdır. Bu nedenle onun eğitim görüşlerine de kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

II. Meşrutiyet'in önemli ideologu, maarifçisi ve pedagogu olan Emrullah Efendi terbiyeyi "*insanın kuvvâ-yı bedeniyesini, kuvvâ-yı nefsanîyesini hadd-i kemâle tavsîl etmektir*" şeklinde tanımlayarak, bundan hareketle de insanı büyütmek için lazım gelen vesâitten ve bu vesâitin mebâdi-i nazariyesinden bahseden ilme, ilm-i terbiye adı verildiğini altını çizer¹⁷. Bu terbiyenin oluşması için üç unsura ihtiyaç vardır: çocuk, mahal ve öğretmen. Bu üç unsur hakkında açıklamalarda da bulunan Emrullah Efendi'ye göre; çocukta mutlaka istidat olmalıdır. Çünkü terbiye istidat doğurmaz. Terbiye icat etmez, ikmal eder, bulduğunu genişletir ve olgunlaştırır¹⁸. Muhit ise çocuğun terbiyesinde önemli bir etkiye sahiptir. İyi muhitte iyi terbiye alınır. Ahlâki muhit, fiziki muhitten daha etkilidir. Diğer yandan terbiye görevini üstlenmiş olan muallimin seçeceği uygun bir öğretim metodu da kabiliyetlerin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Emrullah Efendi'ye göre ilköğretim açısından çocuğun ömrü üç devreye ayrılabilir: 0-2 yaş, ilk çocukluk devridir, 2-5 yaş çocuğun konuşmaya başladığı

¹⁷ İpek 2002, s. 48.

¹⁸ "Emrullah Efendi'nin "*Terbiye icat etmez, ikmal eder. Bulduğunu genişletir ve olgunlaştırır, çocuk tabii çevrede kendi kendine büyütülmelidir. Bu tabii gelişime engel olacak şeyleri kaldırmalıdır*" sözleriyle adeta Rousseau, Viktor Cousin ve hatta Ellen Key'nin ağzından konuştuğunu belirtir. Ülken 1979, s. 189. Emrullah Efendi, Osmanlı Devletinde Tanzimat'tan beri süregelen Fransız eğitim tarzının uygulanmasını isteyen eğitimciler arasındadır. Onun Fransız lise teşkilatını örnek alması, Fransa'dan hocalar getirmesi bu etkinin en açık göstergeleridir.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

ve kendine hâkim olduğu dönemdir, üçüncü dönem ise 5 yaşından buluğ çağına kadar süren dönemdir. Çocuğun eğitimine mümkün olduğu kadar erken başlanmalıdır. Emrullah Efendi, anaokullarını 4-6 yaş arasındaki çocukların devam ettikleri eğitim müesseseleri olarak niteler. Ancak onun maarif nazırlığı döneminde bu kurumların kurulması mümkün olmamıştır. Emrullah Efendi'ye göre, anaokulları da ilköğretimin içerisinde bulunmasına rağmen, esas ilköğretim mekâtib-i iptidaiyelerde verilir. İlköğretimin iki ilkesi vardır; zorunlu ve ücretsiz olması. Bu aşamadaki çocuklara verilecek olan derslerin çocuğun zihinsel, duygusal ve ahlaki kuvvetlerine dayalı olması gerekmektedir. Orta öğretim konusunda ise Emrullah Efendi daha radikal işler yapmak arzusundaydı. Nazırlığı döneminde öğretmen tasarrufu için rüşdiyelerle idadileri birleştirmek arzusundaydı. Emrullah Efendi, rüşdiyelerin ders programlarında yerel farklılıklar olmasını istiyordu. Rüşdiyeler konusunda bir ıslah programı hazırlamış ve bu amaçla 21 numune rüşdiyesi açmıştır. Mesleki eğitim konusuna da eğilen Emrullah Efendi, el işleri ve ihtiraf okullarıyla, gece ve cırac mekteplerinin açılmasına öncülük etmiştir.

İdadilerin eğitim durumu ve kaliteleri Emrullah Efendi'nin üzerinde durduğu önemli bir konuydu. Çünkü o, bu okulların öğretim düzeyinin ancak Avrupa ilkokulları seviyesinde olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple bu okulların kalitesini arttırmaya yönelik bir dizi ıslah hareketi planlıyordu. Bunun için attığı ilk adım vilayet idadilerinden on tanesini sultânî haline getirmek olmuştur. Bakanın düşüncesine göre yeni açılan bu sultânîler yüksek öğretime öğrenci hazırlarken, geri kalan idadiler ise ameli adamlar yetiştirecekti. Bu okullar yatılı olacak ve öğretmenlerine daha fazla maaş ödenecekti. Son sınıfta riyaziye ve tabii bilimler dersleri Fransızca okutulacağı için öğrenciler daha iyi dil öğrenebileceklerdi. Yeni sultânîler 1910 yılının Eylül ayında "lise" ismiyle eğitime başlamıştır. Emrullah Efendi'nin bu girişimi yoğun eleştiri almıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte "bu ülke nasıl kurtarılabilir?" sorusu gündeme gelmiş ve bunu sağlayacak yegâne gücün eğitim olduğu konusunda uzlaşa sağlanmıştır. Sayıları giderek artan gazete ve dergilerde siyasi yazarlardan, eğitimcilere kadar hemen herkes ülkedeki eğitimin kötü bir durumda olduğu ve bir an önce düzeltilmesi gerektiği konusunda hemfikir idi. Hal böyleyken bu ıslahın nereden başlatılacağı hususunda değişik görüşler ileri sürülmekteydi. II. Meşrutiyet ile özdeşleşmiş nazariyelerden birisi Emrullah Efendi'nin "Tûbâ Ağacı" nazariyesidir. Maarif Tûbâ Ağacı'na benzer ifadeyle meşhur olan görüşünü Emrullah Efendi şöyle açıklar:

"İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekâtib-i ibtidaiyeyi yapmayacağım, mekâtib-i ibtidaiyeye ehemmiyet vermeyeceğim demedim. En ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekâtib-i ibtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum. Evet, şecere-i marifet Şecere-i

*Tûbâ gibidir. Onun kökü yukarıdadır. Bugün tarih tedkik olunsun, bütün fûnun meydana konsun; acaba ilm-i beşer nasıl terakki etmiştir?”*¹⁹.

Emrullah Efendi ülkedeki eğitimin düzelmesi için öncelikle iyi yetişmiş elemana ihtiyaç olduğunu belirtir. İyi eleman yetiştirmek ise yüksek öğretimin vazifesidir. O halde öncelik yüksek öğretime verilmeli ve bu sayede yetişen âkil kişiler ilköğretimden başlayarak her kademeyi aydınlatabilirler. İlk ve orta öğretimi düzenleme ve onların daha sağlıklı işlenmesini sağlamak için gerekli olan öğretmen kadrosu (seçkinler/Tûbâ Ağacının meyveleri) ancak yüksek öğretimle yetiştirilebilir. Bu nedenle eğitimde kök görevi ilköğretime değil yükseköğretime düşmüştür. Kökü güçlü olan ağacın dalları da güçlü olur. Memleketin gerektirdiği şartlar böyledir ve bu nedenle yükseköğretim reformuna öncelik vermek gerekmektedir²⁰. Bunun için de “*idadiler kaldırılmalı, yedi sınıflı sultâniler açılmalıdır. Darülfünun en ileri düzeye kavuşturulmalıdır. Buralardan yetişenler çoğaldıkça halk da aydınlanacaktır*”²¹ demektedir. Kendisini eleştirerek ıslahatın ilköğretimden başlaması gerektiğini savunanlara ise “*İlköğretimin yaygınlaştırılması ve ıslahı uzun zaman ister, en az üç kuşak harcanır. Bu beklenilemez. İlerlemek için yüksek öğrenim görmüş kişilerin gayretine büyük gereksinim vardır*” diye cevap vermektedir²².

Emrullah Efendi Nazır olduğunda memleketin şartlarını göz önünde bulundurarak Tûbâ ağacı nazariyesinin tam tersine maarif ıslahatına tedrisât-ı iptidaiyeden başlamıştır. Hatta Meclis-i Mebusan’da yaptığı bir konuşmada “*Bendeniz mekâtib-i ibtidaiye taraftarıyım. Halkı, köylüyü okutmak lazımdır... Bu asır tedrisât-ı ibtidaiye asrıdır. Her hükümet, bütün ilköğretimi eline almak eğilimindedir. Bizde de öyle olmalıdır*” demektedir.

Emrullah Efendi ilk Nazırlığı sırasında bu düşüncesini faaliyete sokamamasına rağmen bu fikrinden vazgeçmiş değildir. İkinci Nazırlığı döneminde o zamana kadar düzenli bir teşkilâta kavuşamamış olan Darülfünun’u esaslı bir ıslahattan geçirmeye karar vermiştir. Fransa’daki Sorbonne Üniversitesini örnek alan bir talimatname ile daha sonra Nazır Şükrü Bey’in zamanında Darülfünun’un bir yüksek okul karakterinden çıkarılarak modern bir üniversite yapısına girmesini sağlayacak şekilde teşkilâtlanmasını sağlamıştır²³.

Emrullah Efendi, yayınlanan Darülfünun Nizâm-nâmesinin gerekçesinde, Darülfünuna ilimlerin ve fenlerin hem yapılmasına hem de ilerlemesine hizmet

¹⁹ Ergün 1979-1982, s. 13-14.

²⁰ Bakır, 2008, s.203.

²¹ Sakaoğlu, 1985, II; s.482.

²² Sakaoğlu, 1985, II; s.482.

²³ Kafadar 1997, s.208.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

eden yüksek bir müessese olarak tarif eder. Ona göre, darülfünunlar yükseköğretim veren müesseseler olarak maarifin en yüksek yayılma merkezi olduğu kadar, ilk ve ortaöğretim veren okulların da ilerlemesine ve gelişmesine vasıta olurlar. Darülfünunları mükemmel olan memleketlerin ilk ve orta mektepleri de o nispette mükemmel olur. Bir devletin dünyadaki siyasî mevkii medeniyet seviyesiyle, ilim ve fenlerde ilerleme derecesiyle orantılı olduğuna göre, ilmin yayılmasına ve ilerlemesine hizmet eden ilim adamları yetiştirmeye yuva ve ocak olan Darülfünunların bu uğurda yapacağı hizmetin rolü açıktır. Bunun için Darülfünun'un ıslahı maarif bakımından bilinen ihtiyaçlarımızın başı sayılabilir.²⁴

Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı nazariyesi taraftar topladığı gibi birçok eleştiriye de uğramıştır. Bu nazariyeyi destekleyenlerin başında İsmail Hakkı Bey gelmektedir. İsmail Hakkı Bey, Emrullah Efendi dönemi için; *“Türk maarif tarihinde bir Emrullah Efendi devri vardır. Orta öğretime Avrupalı ve insani karakterini veren, çağdaş bir Darülfünun fikrini ortaya atan, Türklük şuurunu canlandıran odur... Ziya Gökalp de kişiliğini yarı yarıya ona borçludur”* demektedir.

Bu nazariyeye destek veren eğitimcilerden birisi de Ziya Gökalp'tir. 1916 yılında toplanan İttihad ve Terakki Cemiyetinin kongresinde sunduğu bildirinin eğitim ile ilgili bölümünde Gökalp, Tûba Ağacı nazariyesi hakkında şunları söylüyordu: *“Üniversite, milli maarifi tesis edip sultânî(lise)ler ile ilkokullara yayar; akademi ise muhafaza eder. Bunun içindir ki, üniversite gelişmeden sultânîler ve ilkokullar bir ilerleme gösteremez. Emrullah Efendi'nin dediği gibi, ilim Tûbâ Ağacına benzer. Milli maarif, üniversiteden başlayarak öğretmen okullarına ve sultânîlere ve onlardan da ilkokullara inecektir. Fakat bu Tûbâ Ağacının tepesi akademi değildir; üniversitedir”*²⁵.

Yazdığı bir şiirde ise bu nazariyeyi şöyle över:

*“De ki vardır Tûbâ adlı bir ağaç
Kökü gökte, gönüllerde dalları...
Yemişinden yedi ruhum, değil aç;
Bütün sevgi, şefkat onun balları”*²⁶.

Bu nazariyenin destekçilerinden birisi de Feridun Vecdi Bey adıyla II. Meşrutiyet döneminde çeşitli yayın organlarında yazılar yazan Kâzım Nami (Duru) Bey'dir. Feridun Vecdi, eğitimde işe yüksekokullardan başlanması gerektiğini ve memleketimizde işe ilkokullardan başlayacak kadar vaktimiz olmadığını, şu anda yetişmiş adam kıtlığı olduğunu ve bu yüzden

²⁴ Kafadar 1997, s. 208.

²⁵ Gökalp 1973, s. 189.

²⁶ İpek 2002, s. 59.

yükseköğretimin ihmal edilemeyeceğini belirtiyordu. Emrullah Efendi'nin Tûbâ Ağacı nazarisinin birçok kişi tarafından alaya alındığını söyleyen Vecdi Bey; *"bu nazariye ülkenin şartları içinde üstün ve bilgi sahibi bir zümreyi az zamanda meydana getirebilecek bir nazariyedir; biz de bütün tecrübemizle Emrullah Efendi'nin bu nazariyesini destekliyoruz"* diyordu²⁷.

II. Meşrutiyet devrinin en etkili ve en meşhur maarif nazırı Emrullah Efendi'dir. 12 Ocak 1910'da Maarif Nazırı olmuş, fakat hakkında yapılan eleştiriler neticesinde 20 Şubat 1911'de istifa etmiştir. Ancak 15 Aralık 1911'de tekrar Maarif Nazırlığı'na atanmıştır. Bu dönemde İttihad ve Terakki Cemiyeti ile arası açılınca istifasını sunmuş fakat istifası sadrazam tarafından kabul edilmeyince hükümetin düştüğü 21 Temmuz 1912'ye kadar görevini devam ettirmiştir.

Mehmed Cavid Bey

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideologlarından birisi olan ve daha çok cemiyetin ve içerisinde yer aldığı hükümetlerin iktisat politikalarını belirleyen Mehmed Cavid Bey'i daha çok Maliye nazırlığı dolayısıyla tanımaktayız. Emrullah Efendi'nin ilk nazırlığından sonra vekâleten Maarif Nazırlığı görevini üstlenen Cavid Bey'in bu görevi çok kısa süreli olmuş ve devrinde maarif alanında herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

İsmail Hakkı Bey (Babanzâde)

Emrullah Efendi'nin istifasını izleyen günlerde basında yeni Maarif Nazırının kim olacağı yolunda haberler çıkmaya başlamış ve meclis dışından Tevfik Fikret Bey veya Erzurum Valisi Celal Bey'in en güçlü adaylar olduğu yazılmaya başlanmıştı. Ancak 1911 Mart ayı başlarında adeta İttihad ve Terakki Cemiyetinin yayın organı konumunda olan "Tanin" gazetesi yazarlarından Babanzâde Hakkı Bey Maarif Nazırlığına atanmıştır. Bu özelliğinden dolayı Hakkı Bey'in nazırlığı diğer basın organları tarafından pek hoş karşılanmamıştır.

Nâil Bey döneminde alevlenen azınlık mektepleri meselesi Hakkı Bey döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde Rum mebuslarla İttihad ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri arasında sorunun çözümüne ait görüşmeler yapılıyordu. Hakkı Bey azınlık mektepleri hakkında iki tasarı hazırladığını ve bunları gelecek sene meclise sunacağını ifade etmiştir. Nazır, müfettişlerin bütün gayrimüslim okullarını istedikleri gibi denetleyebileceklerini, istedikleri soruları sorabileceklerini ve bakanlığa rapor vereceklerini belirtmiştir. Bununla birlikte

---

²⁷ Feridun Vecdi 1912.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

hükümet gayrimüslim unsurları rahatlatmayı da ihmal etmiyordu. Hakkı Bey 24 Mart 1911’de Fener’de bulunan Rum Mektebini ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında yaptığı konuşmada;“*Hükümetin Rum millet-i sadıkası hakkındaki hissiyatı gayet samimi ve vedatkârane olup bir takım bedhevahanın tesvilatına inanılmaması, genç Türkiye’nin maksad-ı yegânesi bilumum Osmanlı Rumlarına kendisinin niyet-i halisanesini anlatmak olup, yoksa onların mevcudiyet-i milliyelerini bel’ etmek gibi bir meslek takip olunmadığını, esasen böyle bir mesleğin akîm ve gayrimüsemmer olmakla beraber faidesiz olacağına kanî bulunduğunu*”²⁸ belirtmiştir.

İsmail Hakkı Bey, 8 Mayıs 1911’de Maliye Nazırı Cavid Bey ile beraber görevlerinden istifa etmişlerdir. Ortak istifanmelerinde bir süreden beri partideki karışıklıkların vazifelerini yürütmeye mani olduğunu belirtmişlerdir.

Mehmed Said Efendi

1863’de İstanbul’da doğan Said Bey Mülkiye Mektebini bitirmiştir. 1887’den itibaren Bursa İdadisinde öğretmenlik ve maarif müdürlüğü, Edirne Maarif Müdürlüğü, Ticaret Mekteb-i Âlisi müdürlüğü, Vefa İdadisi ve Darülfünun’da öğretmenlik görevlerinde bulundu. Daha sonra bakanlığın merkez örgütünde çalışmaya başlamıştır. Maarifin hemen her kademesinde çalışan Said Bey, Emrullah Efendi’nin ikinci Maarif Nazırlığından sonra 22 Temmuz 1912’de Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olmuştur²⁹. Ancak nazırlığı Balkan Savaşlarına denk geldiği için çok verimli çalışma yapamamıştır. Hükümetin istifasıyla 29 Ekim 1912’de görevden ayrılmıştır.

Damat Mehmed Şerif Paşa

Mehmed Kamil Paşa’nın dördüncü sadrazamlığı zamanında Maarif Nazırı olan Şerif Paşa deyim yerindeyse ülkenin ateş çemberinde geçtiği dönemde; Balkan Savaşlarının iç politikayı belirlediği dönemde 30 Ekim 1912 ile 23 Ocak 1913 tarihleri arasında koltuğa oturmuştur. Nazırlıkta kaldığı yaklaşık iki buçuk ay zarfında köklü reform düşünceleri ortaya atmıştır. Bakan’a göre, derslerin teorik olarak verilmesi şimdiye kadar hiçbir faide hâsıl etmemiştir. Bu nedenle tatbikat mekteplerine ağırlık verilmeli, dersler ameli bir şekilde yürütülmelidir. Özellikle orta öğretimin süresi ülkemiz için oldukça uzun olduğunu düşünen Nazır Bey, bunun daha makul bir süreye indirilmesi taraftarı olmuştur.

İdadilerin işlevini arttırmak konusunda çalışmaları olan Şerif Paşa, her idadinin kurulduğu bölgenin şartlarına göre bir müfredat programı uygulaması

²⁸ “Maarif Nazırı Hakkı Bey”, *Tanin*, 25 Mart 1911.

²⁹ Ergün 1994, s. 179-180.

lazım geldiğini belirterek, idadilerin yükseköğretime öğrenci hazırlayacağını ve bu suretle üniversitelerde ihtiyat sınıflarının tekrar açılacağını ifade ediyordu. Tasarladığı bu değişiklikler oldukça tepki toplamış ve bakan eleştirilere hedef olmuştur. Şerif Paşa, 1913 yılının başlarında Maarif-i Kebir'i toplayarak bakanlık örgütünün yeniden yapılandırılması konusunda bir tasarı hazırlamış ve bunu uygulamaya koymayı düşünürken hükümetin düşmesi üzerine bakanlıktan ayrılmıştır³⁰.

Ahmed Şükrü Bey

II. Meşrutiyet döneminde en uzun süreyle Maarif Nazırlığı yapan kişi Şükrü Bey'dir. Mahmud Şevket Paşa kabinesinde Maarif Nâzırı olarak 24 Ocak 1913'de göreve başladı. Bu görevi 9 Aralık 1917'ye kadar sürdürdü. Cumhuriyetin ilk yıllarında Trabzon valisi olarak çalışan Şükrü Bey, İzmir Suikastı nedeniyle 1926'da idam edilmiştir.

Ahmed Şükrü Bey, bakanlığa atanır atanmaz Vilayet Maarif Müdürlerine bir telgraf çekmiş, bu telgrafta maarifin derece-i terakkiye olan önemini vurgulamış ve asri devletler seviyesine yükselebilmek için maarif çalışanlarının daha fazla mesai yapmalarını istemiştir³¹. Balkan Savaşlarının sona ermesinden sonra Osmanlı Devletinde Türkçülük düşüncesi yoğun olarak taraftar bulmuş ve politik uygulamalarda etkileri görülmeye başlanılmıştır. 1913 yılında Mahmud Şevket Paşa'nın Sadrazamlığı dönemi, Osmanlı eğitiminde öğretim dilinin önem kazanmaya başladığı bir dönemdi. Bu politika uyarınca dilde sadeleşme ve Türkçenin ortak eğitim dili olarak kullanılması yolunda girişimler başlamıştır. Şükrü Bey, 1913 Ekim'inde de Batı dillerinde yazılmış önemli eserleri Türkçeye çevirtmek için bir Komisyon kurmuştu. 1914 başlarında da Maarif müdürlerine yolladığı bir genelgede Türkçenin genişliğinden, zenginliğinden v.s. bahsederek, öğretmenlerin buldukları yerlerdeki atasözlerini, darbimeselleri, şiveleri saptamalarını istiyordu³².

Bu zamana kadar Maarif Nazırlığı koltuğuna oturan tüm bakanlar ilk iş olarak umumî bir maarif nizamnamesi çıkarma amacı içersinde bulunmuşlardı. Fakat görev süreleri kısa olduğu için birçoğu bunda başarı sağlayamamıştı. Basından anlaşıldığı kadarıyla Ahmed Şükrü Bey de böyle bir düşünce içerisinde bulunmaktaydı. Bu nizamname yapılırken hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği hususunda Yeni Fikir Dergisi nazır beye açık bir mektup yayımlanmıştı. Bu mektupta Şükrü Bey'e şu konularda tavsiyede bulunuluyordu:

---

³⁰ Ergün 1994, s. 180-181.

³¹ *Sabah*, 26 Ocak 1913.

³² Ergün, 1994, s. 181-182.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

“Dünyanın neresinde olursa olsun, terakki ve salah, terbiye ve mektepler hâsıl olduğuna, mutmainiz ki zat-ı âlileri emindirler. Maarifî pek eski kalan bir millet bugün ihraz eylediğiniz makamdan pek çok şey bekliyor ve talep ediyor.

Nazır Beyefendi! Zat-ı âlilerinin işe mühim bir cihetten başladığınızı istibşar ediyoruz. Maarif nizamnamesini, tedrisat-ı iptidaiye kanununu ihtiyaç ve hüviyetimize münasip bir hale ircâ’ edecekmişsiniz. Esas itibariyle şayan-ı tahsin olan bu teşebbüsünüzde nazar-ı dikkate alınacak bazı mevadî arz etmek cesaretini duyuyoruz:

Malum-ı âlilerinizdir ki memleketimizde yapılan nice kanun ve nizamlar hal ve mevkîi, iklim ve meşreb itibariyle gayrı tatbik oldu. Maarif ve terbiye kanunları –ki bir milletin hayatıyla beraber demektir- da gayrı kabil-i tatbik olursa kıymetli vakitler heder edilmiş olur. Millet hüviyet ve meşrebine muvaffak olmayan bir vecih ile arz olunacak terbiyeden uzak ve bigâne kalacağı tabiidir.

Maarif ve terbiye nizamnameleri birkaç zatın -velev ki her şeye vukufu olsa istese bile-kanaatiyle tanzim edilemez. Bu kıymetli nizamı veya kanunu hini tanzimde daha şümillü, daha nafi bir tarzda hareket etmelidir. Büyük bir resmi kongre akd kılınmalı ve bu kongreye memleketimizin terbiye ve talim mütehasısları ve terbiyenin bir şubesine mensup mütehasıslar, vilayet maarif müdür ve muallimleri davet olunmalıdır. Kongrenin akdi zamanından birkaç ay evvel davetnameler isal edildiği halde bütün bu zevat kongreye pek kıymetli malumat ve hazırlık ile gelirler. Nezaretin projesi müzakere ve unutulmuş, hatırlanmamış, bilinmemiş noktalar ilave edilir.

Bu vecihle esaslı bir program, bir kanun tanzim edilmeyecek olur ise sık sık değişeceği ve bu tebdil yüzünden karışıklıktan başka bir faide hâsıl olamayacağı izahtan varestedir.

Şu beyanatımızın nazar-ı dikkate alınmasını rica ederiz. Hürmetlerimiz lütfen kabul buyurunuz nazır bey efendi³³.”

Ahmed Şükrü Bey nazırlığı döneminde anaokullarına özel bir önem vermiştir. 1914 yılında bu konuda çalışmaya başlamış, 2-6 yaş arası çocukları “sokağın kötü etkilerinden korumak” için önce anaokulu öğretmeni yetiştirmeye başlanmıştır. Bu öğretmen ihtiyacını karşılayabilmek için Dârümuallimât sınıflarına pedagojiye ait bazı ek dersler koydurarak çocuk gelişimini kadın öğretmen adaylarına öğretmeyi amaçlamıştır. Daha sonra bu okulların kuruluş, işleyiş ve mali konularını içeren “Ana Mektebi Nizamnamesini” düzenlemiştir. Şükrü Bey döneminde İstanbul’da dört yerde anaokulu açılmıştır. Bu hususta vilâyetlere yazılar göndererek buna benzer okulların açılmasını istemiştir.

³³ “Maarif Nazırı Şükrü Beyefendi’ye” 1913, s.273-274.

Darülmualimâtlarda bu alan ile ilgili ders kitabı ihtiyacını karşılamak üzere Avrupa'dan altmış kadar kitap getirterek bunları Türkçeye çevirtirmiştir.

İlköğretim program ve teşkilâtını düzenlemek üzere Darülfünun öğretmenlerinden meydana gelen bir komisyon kuran Şükrü Bey bu konuda önemli bir adım atmıştır. Komisyon beş ay kadar çalışarak, iki ve altı dershaneli okullara göre iki program yapmıştır. Bu programlarda ameli derslerin sayısının arttırılması ve ders programlarına ziraat derslerinin konulması olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Şükrü Bey'in daha da önemli bir icraatı "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu" üzerinde çalışması ve geçici olarak bu konuyu yürürlüğe koymasıdır. Buna göre ülkedeki tüm iptidailer ve rüşdiyeler birleştirilmiştir. Orta öğretimde ise iki çeşit okul kalmıştır. Liva idadileri ve Sultânîler.

Yükseköğretim ise Şükrü Bey döneminde biraz geri planda kalmıştır. Bu dönemde sahte diploma ile Darülfünun'a kayıt yaptıran yüz kadar öğrencinin okulla ilişkisi kesilmiş, aracılık yapan memurlara ise işten el çekirilmiştir. Darülfünun'a girişi bir sınava bağlamış ve sınava gireceklerden bir önceki tahsile ait diploma istemiştir. Öğretmen okulları konusuna da eğilen Şükrü Bey, yeni ilköğretim programına göre Darülmualimin programlarında da değişiklikler yapmıştır. Eskiden olduğu gibi her Darülmualimin veya yükseköğretim kurumu mezunu olan kişilerin hemen öğretmen olması engellenmiş, bu kişilere bir yıl süreli devre-i tatbikiye adı altında bir staj dönemi koyulmuştur. Bu devreyi bitirenler bir tez hazırlayacaklar ve sınava alınacaklar, başaranlar "ehliyet-i fenniye ve pedagoji şahadetnamesi" alacaklardı³⁴.

Bakan mekteplerde okutulacak ders kitaplarının seçimi konusunda eskiden de uygulanan bir yöntem olan müsabaka usûlünü uygulamıştır. Sürekli ders kitabı değişmesinin önüne geçilmesi için müsabakayı kazanan eserin beş yıl süreli olarak okutulması kararlaştırılmıştır.

Ergün, Ahmed Şükrü Bey döneminde çıkarılan nizamnameleri ve programların şunlar olduğunu belirtmektedir:

Programlar:

- Mekâtib-i İbtidaiye Programı,
- Dârülmualimîn Programı,
- Mekâtib-i Sultânîye Programı,
- İnas Sultânîsi Programı,
- Liva idadileri Programı,
- Ticaret İdadileri Programı.

---

³⁴ Ergün 1994, s.183.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

Yasa-Yönetmelik-Talimatnameler

Tedrisat-ı İbtidaiye Programı
Mülâzemet Rûusu Nizâmnâmesi,
Ticaret Mekteb-i Âlisi Nizâmnâmesi
Avrupaya Gidecek Talebe Nizâmnâmesi
Mekâtib-i Sultânîye Talimatnâmesi,
İnas Sultânîsi Talimatnâmesi
Muallim ve Muallim Muavinliği Talimatnâmesi,
Darülfünun Talimatnâmesi,
Devre-i Tatbikiye Talimatnâmesi
Maarif Müdürlerinin Vezâifi Talimatnâmesi³⁵.”

Sonuç

II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan hükümetlerin genel bir özelliği olarak nitelendirebileceğimiz “istikrarsızlık” hususu, bu hükümetlerin bakanlıklarına da yansımıştır. Eğitimin toplumsal dönüşümün önemli bir aracı olarak görüldüğü bu dönemde samimi bir takım adımlar atılmış ancak devletin içinde bulunduğu ortam girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Maarif işlerinin düzenlenmesinde ve yürütülmesinde birinci derecede rol oynayan Maarif Nâzırları da hükümetlerin diğer nazırları gibi hem istikrarsız bir ortamda görev yapmanın olumsuzluklarını yaşarken hem de bazen bu istikrarsızlığın kaynağı olmuşlardır. Ele aldığımız yaklaşık on yıllık dönem içerisinde on bir Maarif Nazırı görev almış olması istikrarsızlığın ne boyutta olduğunu göstergesidir. Buna ek olarak göreve gelen bazı nazırların aynı isimler olması da bu göreve getirilebilecek çok fazla adayın olmadığını ifade eder. Göze çarpan bir diğer özellik ise nazırların görev süreleridir ki günlerle ifade edilebilecek sürelerde nazırlık yapanların dahi olduğu görülmektedir. Bu açıdan en istikrarlı dönem Ahmed Şükrü Bey dönemi olmuştur. Asaleten görev yapan nazırların yanı sıra diğer bakanlık koltuklarında oturan ve maarife de nezaret eden veya vekâleten görevde bulunan nazırları da görüyoruz. Önce Balkan Savaşları, ardından I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle birlikte maarif işlerinin büyük oranda aksadığı ve nazırların görevlerini layıkıyla yapamadıkları da bir gerçektir.

---

³⁵ Ergün 1994, s.184.

KAYNAKLAR

a. Gazeteler-Dergiler

- “Hakkı Bey”, *İkdam*, 14 Aralık 1908.
“Hakkı Bey”, *İkdam*, 9 Aralık 1908.
“Komisyon”, *Sabah*, 24 Haziran 1909.
“Maarif Nazır Vekili”, *İkdam*, 20 Aralık 1908.
“Maarif Nazırı Hakkı Bey”, *Tanin*, 25 Mart 1911.
“Maarif Nazırı Şükrü Beyefendi’ye”, *Yeni Fikir*, C. II, S. 9, Mart 1913.
“Maarif Nazırının Beyanati”, *Sabah*, 18 Haziran 1909.
“Maarif Nezareti”, *İkdam*, 24 Aralık 1908.
“Maarif Nezareti”, *İkdam*, 9 Şubat 1909.
“Maarif Nezareti”, *İkdam*, 9 Şubat 1909.
“Maarif Nezaretinde”, *Tanin*, 21 Aralık 1908.
“Mekâtib-i Umûmiye Programı”, *Tanin*, 13 Teşrinisani 1911.
“Tedrisat Meselesi”, *Tasvir-i Efkâr*, 17 Haziran 1909.
Cem, Sayı: 14, 27 Kânunusani 1326
Cem, Sayı: 17, 19 Şubat 1326
Cem, Sayı: 5, 25 Teşrinisâni 1326
Cem, Sayı: 6, 2 Kânunuevvel 1326
Cem, Sayı: 6, 2 Kânunuevvel 1326
Dalkavuk, 4 Teşrinievvel 1324
Gıdık, Sayı: 17, 23 Kânunuevvel 1326
Gıdık, Sayı: 2, 25 Teşrinievvel 1326
Gıdık, Sayı: 28, 17 Şubat 1326
Gıdık, Sayı: 6, 8 Teşrinisâni 1326
İkdam, 2 Aralık 1908.
Kalem, Sayı: 109, 9 Kânunusâni 1326
Kalem, Sayı: 107, 23 Kânunuevvel 1326
Kalem, Sayı: 110, 13 Kânunusani 1326
Lala, Sayı: 2, 9 Kânunuevvel 1326
Sabah, 26 Ocak 1913.

b. Kitap ve Makaleler

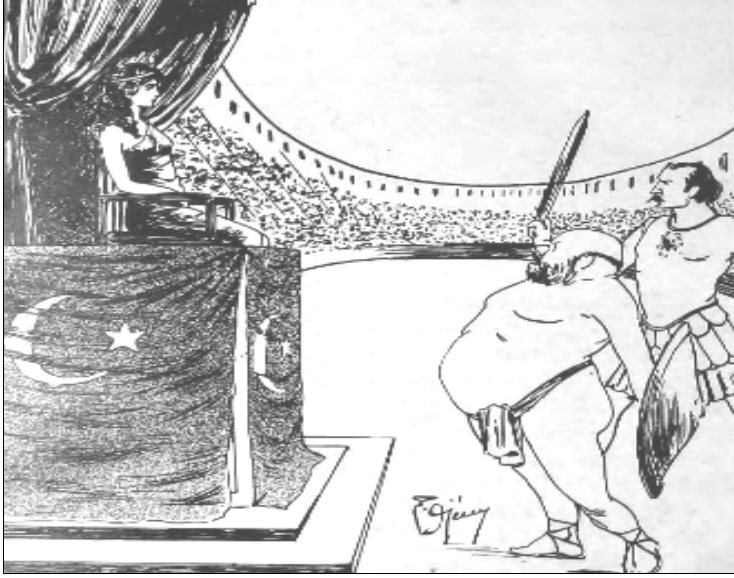
- Bakır, Kemal 2008 “II. Meşrutiyet Döneminde Milli Seçkincilik ve Eğitim: Emrullah Efendi Tuba Ağacı Nazariyesi”, *Doğu Batı*, C. I, S. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz, s. .
- Demiryürek, Mehmet 2003
Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925), Phoenix Yayınları, Ankara.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

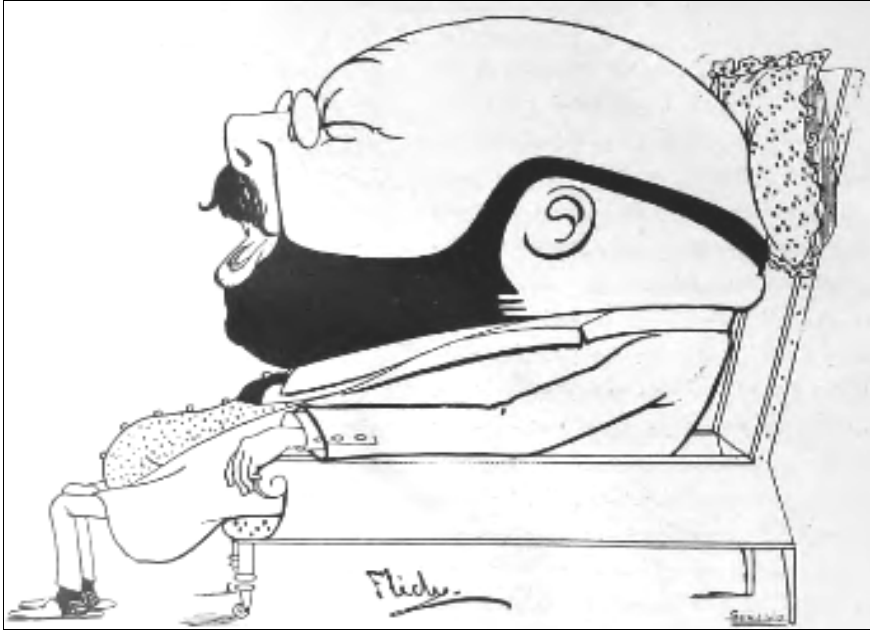
- Ergün, Mustafa 1982 “Emrullah Efendi: Hayatı, Görüşleri, Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXX, S. 1-2, 1979-1982, s. .
- Ergün, Mustafa 1994 *II. Meşrutiyet Devri Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ocak Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Ziya 1973 *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri*, (Haz. Rıza Kardeş), İstanbul.
- İpek, Muammer 2002 *Bir Eğitim Bakanı Olarak Emrullah Efendinin Eğitim Felsefesi, Politikaları ve Uygulamaları 1908-1914*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Kafadar, Osman 1997 *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara
- Sakaoğlu, Necdet 1985 “Eğitim Tartışmaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, s. .
- Süleyman Nazif “Tahsil-i İbtidai”, *Tasvir-i Efkâr*, 3 Temmuz 1909.
- Ülken, Hilmi Ziya 1979 *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul.
- Yazıcı, Mustafa 1973 *Tanzimat’tan Bu Yana Milli Eğitim Bakanları, Başbakanlar ve Atatürk*, Ankara.

Mehmet Salih Erkek

**Ekler: Dönemin Mizah Dergilerinde Maarif Nazırları
Hakkı Paşa**

Cem, Sayı: 5, 25 Teşrinisâni 1326)

İtimaddan sonra: Derin bir nefes (Cem, Sayı: 6, 2 Kânunuevvel 1326)

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

Üç Güzeller
(Cem, Sayı: 6, 2 Kânunuevvel 1326)

Vükela-yı Kirâm hazeratı dün Sadrazam Paşa Hazretlerinin konaklarına avdetle gece geç vakte kadar meham-ı umur-ı devletle iştilal etmişlerdir.

(Cem, Sayı: 14, 27 Kânunusani 1326)

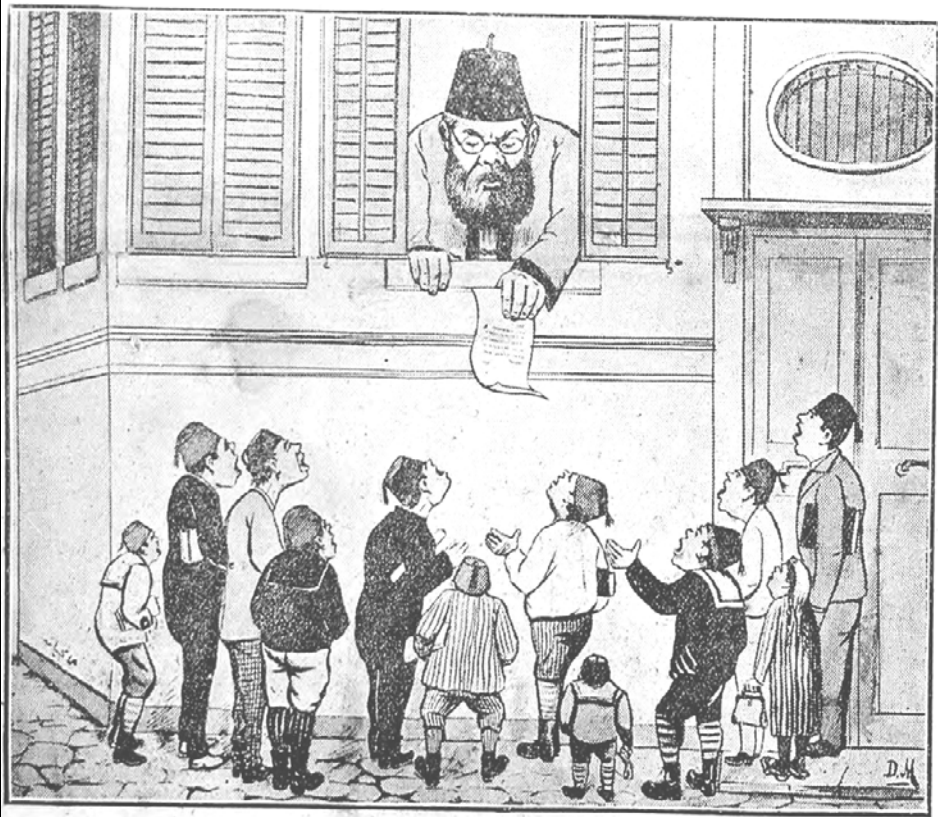
Recaizâde Ekrem Bey

Ekrem Bey: Bu zavallıyı ne kadar da budamışlar. Hakkı Bey: Amma da dal budak salıvermiş.
(Dalkavuk, 4 Teşrinievvel 1324)

Mehmet Salih Erkek

Emrullah Efendi

خواجهلرمزك باشى . بزر نحصيه . زى شاشيردى . اشافى ايك.زده (!) زيب . زيب . اوينايم . بارى ؟
چوجقلر . اله باشى اوله بيه جنمه نطولاي عفو ايدىكنز . بك مشغولم ، سز بارى بنى راحت برافكنز ؟

Hâcelerimizin Başy: Bizler tahsislerimizi şaşyrdyk. Aşayy ininiz de zıp zıp oynayalım bari?

Çocuklar ele başy olamayacağymdan dolayy affediniz. Pek meşgulüm. Siz bari beni rahat bırakın! (Lala, Sayy: 2, 9 Kânunuevvel 1326)

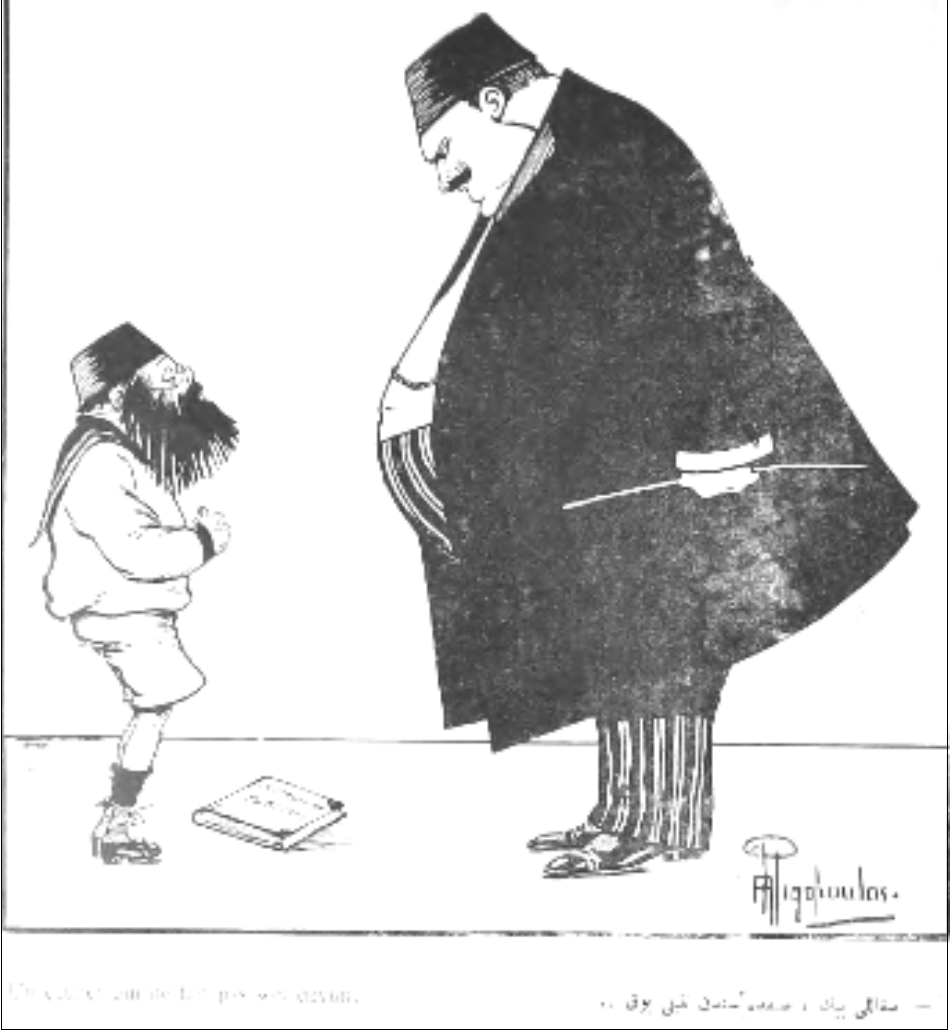

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

-Tam yüz yirmi sekiz çivi ile perçinlendim. Koparanın alınına Tûba dalı takarım.

(Kalem, Sayı: 109, 9 Kânunusâni 1326)

Sakalı Bey; sınıfta senden tembeli yok...
(Kalem, Sayı: 107, 23 Kânunuevvel 1326)

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

— برادر! شو صاغ طرفده، ایلروده، او چوجوقلرک آرمستهک نه کیمدر؟

— کیم اولهقی؟ چاقیرجلی...

— یا... نه دییور؟ نه ایستیور؟

— نه دیهک!... معاری نظریه قیریور، بن طاهرده بایرلرده، حتی شهرلرده وقیبر اولهقی اشقیانق منمنی امرای ایدیوردم...
شدهی... آتم کاسی دهکنتی قیایور، البت اومکتلرک چوجناری ده اوقروب یازمه اولینجه نه اوله جنتلر؟ طاهره جیقوب اولرده بن کبی
شدهی... حطیر... بوجده بره دقیرل بوردیهک، پاکر نکا عاتد اولان اشقیانق حاملاتی شدهی یکی اشقیالره پالاشمه مجبور قاله جنم.
... نه ایسهک نه بومالی بییور ازمیردهک اشقیانق بندن قیصنایور؟ دبه بار بار باغیرییور.
— صط... حرعک قیرمده حتی وان، طوغری سولییور.

-Birader, şu sağ tarafta, ileride, çocukların arasındaki efe kimdir?

-Kim olacak? Çakırcalı!

-Ya! Ne diyor? Ne istiyor?

-Ne diyecek!...Maarif Nazırına kızıyor. Ben dağlarda, bayırlarda hatta şehirlerde rakipsiz olarak eşkıyalık sanatımı icra ediyordum...şimdi bu adam geldi de mektepleri kapıyor. Elbet o mekteblerin çocukları da okuyup yazma olmayınca ne olacaklar? Dağlara çıkıp onlar da benim gibi eşkıya olacaklar. Böylece bize rakipler türeyecek. Yalnız bana ait olan eşkıyalık hasılatımı şimdi yeni eşkıyalarla paylaşmaya mecbur kalacağım. Ben bu nazıra ne yaptım ki bana bu fenalığı yapıyor? İzmir'deki eşkıyalığı benden kıskanıyor? diye bar bar bağırıyor...

-Fakat herifin kızmakta hakkı var, doğru söylüyor...

(Gıdık, Sayı: 2, 25 Teşrinievvel 1326)

Emrullah Efendinin Yatak Odası*
(Kalem, Sayı: 110, 13 Kânunusani 1326)

* Odanın mefruşatı Tanin Gazetesinden yapılmıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

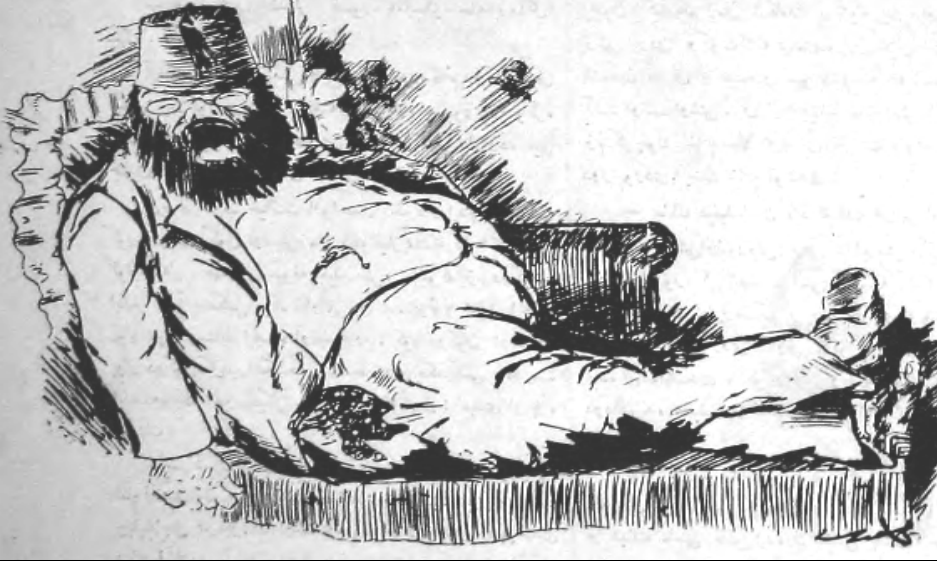
Yeni Mekteb-i Sultanilerin talebe namzedlerinden birinin kabul imtihanı

-Maarif Nazırı: Oğlum, if'al, tasrif nedir biliyor musun?

-Talebe: Bilirim efendim. İsterseniz çekeyim; Düştün, Düşüyorsun, Düşeceksin ...

-Maarif Nazırı: Sus; Sus! İçime baygınlık getiriyorsun

(Gıdık, Sayı: 6, 8 Teşrinisâni 1326)

Oh! Ne âlâ...Mecliste herkes birbirine düştü de beni unutuverdiler
(Gıdık, Sayı: 17, 23 Kânunuevvel 1326)

II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırları

Babanzâde Hakkı Bey

Babanzâde Hakkı Bey Maarif Nezaretini kabul etmeyecekmiş!!!
(Gıdık, Sayı: 28, 17 Şubat 1326)

Hey gidi zamane çocukları. Havayı müsait görünce hemen balonlarını uçuruyorlar...
(Cem, Sayı: 17, 19 Şubat 1326)